

Тетяна Гердова

АМАТОРСЬКІ ФОРМИ МУЗИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ НА ДОНЕЧЧИНІ В КІНЦІ ХІХ – 20-х рр. ХХ ст.

У статті розглянуто аматорську музичну творчість на Донеччині кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. Виявлено її основні форми та функції в тогочасній музичній культурі зазначеного регіону, роль у становленні професійної музичної традиції в Донбасі.

Ключові слова: аматорська музична творчість, музичні гуртки, музично-драматичні гуртки, робітфаки, музична культура Донеччини, професійна музична культура.

В статье рассмотрена аматорское музыкальное творчество в Донбассе конца ХІХ – первой трети ХХ ст. Виявлены его основные формы и функции в музыкальной культуре того времени указанного региона, роль в становлении профессиональной музыкальной традиции в Донбассе.

Ключевые слова: аматорское музыкальное творчество, музыкальные кружки, музыкально-драматические кружки, рабфаки, музыкальная культура Донбасса, профессиональная музыкальная культура.

The amateur music creative work in Donbass of the end of the 19th – the first of the third of the 20th century is scrutinized in the article. The main forms and functions of amateur creative work in the musical culture of this region of that period, the role in grow of the professional musical tradition of Donbass are considered.

The key words: the amateur music creative work, musical circles, musical-dramatic circles, Workers' faculties, musical culture of Donbass, professional musical culture.

Поглиблене, деталізоване вивчення мистецького життя регіонів України є необхідним аспектом ґрунтовнішого дослідження національної культури на сучасному етапі.

Предметом дослідження в цій статті є аматорська музична творчість Донеччини кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. У зв'язку з цим уперше визначаються її форми й функції в музичній культурі названого регіону, у науковий обіг вводяться досі не опрацьовані фактичні дані.

Як відомо, друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст. є часом, коли активно розгорталися процеси національного культурного відродження. Тенденції національної самоідентифікації, творення національних форм тогочасної української музичної культури пронизали всі галузі, аспекти, прояви останньої. Необхідним підґрунтям цього був процес професіоналізації різних сфер музичної культури.

Указані тенденції проявилися в музичній культурі Донбасу з кінця ХІХ ст. Саме з їх інтенсивним розвитком пов'язане її стрімке зростання в той час. Водночас для тогочасної музичної культури Донбасу характерним було не стільки творення її національних форм, скільки потяг до мистецтва загалом широких кіл громадськості. Це простежувалося, зокрема, у поширенні характерних форм аматорської творчості – функціонуванні різноманітних мистецьких об'єднань, гуртків, клубів. Саме аматорські творчі організації значною мірою репрезентують музичне життя Донецького регіону на межі ХІХ–ХХ ст. Аматорські творчі об'єднання формувалися під впливом тогочасної ситуації в музичній культурі Донеччини. У провідних культурно-історичних центрах України, де за традицією було активним театральньо-концертне філармонійне життя, отже, існували умови для розвитку академічних традицій, мистецтво непрофесійних артистів не відігравало такої важливої ролі у творенні музично-культурного контексту, як на Донеччині, де театральні та концертні установи практично були відсутні. У подібних умовах основною рушійною

силою мистецьких процесів стала аматорська творчість, а осередками її існування – гуртки, клуби, товариства тощо.

У діяльності таких мистецьких об'єднань знаходила вихід творча енергія мешканців краю, відбувалося накопичення культурного потенціалу. Вони були важливими осередками музичного просвітництва й музично-естетичного виховання в містах і невеликих селищах Донбасу [1], відігравали помітну роль у процесі духовного відродження останнього. Усе це також свідчить, що в такий спосіб відбувалося формування певного мистецького середовища. А це утворювало необхідний ґрунт для формування професійної музичної традиції, висувало на порядок денний питання виховання власних професійних мистецьких кадрів. Важливо з огляду на роль аматорських творчих об'єднань у формуванні потреби у власній професійній мистецькій традиції на Донеччині, що мета діяльності згаданих об'єднань претендувала на широкий суспільний резонанс:

“Литературно-драматический кружок ... имеет своей прямой целью идти навстречу запросам учащейся молодежи, ... для чего кружок хотел бы поставить пьесу одного из лучших отечественных драматургов, имеющую, кроме художественных достоинств, и значение воспитательное и общественное” [2, арк. 11]. Отже, напередодні революційних подій аматорські творчі колективи при різних товариствах відігравали особливо важливу роль у становленні музичної культури в Донбасі.

Незважаючи на визначальний вплив російської культури, багато гуртків і об'єднань були осередками української культури. Сприяючи насамперед оволодінню їх учасниками основами драматичного й музичного мистецтва, вони інколи також популяризували твори українських композиторів [3]. Наприклад, при “Обществе трезвости служащих станции Луганск” існував український артистичний гурток, репертуар якого, крім драматичних п'єс, включав також “Вечорниці” П. Ніщинського [4].

Як і в інших регіонах України, в Донбасі існувало три типи аматорських мистецьких об'єднань: драматичні, музично-драматичні та власне музичні, з якими пов'язані відповідні форми функціонування аматорської музичної творчості на Донеччині.

Особливо значним з цього погляду був внесок у музичну культуру Донбасу музично-драматичних аматорських колективів. Їх було значно більше, ніж суто музичних, адже участь у них потребувала меншого рівня музичної майстерності й репертуарні вимоги були невибагливими. Тому природно, що музично-драматичні творчі об'єднання функціонували навіть у невеликих населених пунктах, як-от у селищі Ласма Маріупольського повіту [5].

Згадки про найстаріше на Донеччині Бахмутське музично-драматичне товариство [співзасновники – Н. М. Гаврилов, А. С. Геращенко, Г. С. і М. П. Лобасови, Н. І. Новиров, В. І. Першин, Е. А. Шаповал та ін. (тут і далі ініціали наводяться за російськомовними архівними матеріалами)] містилися в місцевій пресі вже у 80-х рр. XIX ст. [6]. Однак відомості про його діяльність у той період не збереглися, водночас офіційною датою утворення цього об'єднання вважається травень 1900 р., припинення його функціонування припадає на 1913 р. [7, арк.1]. Мета діяльності товариства була масштабною і благородною. Як відзначається у проекті його Статуту, воно не лише передбачало “... доставить возможность членам (товариства. – Т. Г.) и их семьям проводить время с пользой и удовольствием”, але й “... способствовать развитию музыкального, литературного и драматического образования” [8, арк. 1–10]. У той самий час помітну роль у музичному житті Луганська відігравало Товариство драматичного мистецтва, музики та співу (засновники – М. Васильченко, Л. Волошинов) [9], в діяльності якого чітко виявилися пошуки меж і характеру останньої.

Аматорські музично-драматичні об'єднання існували на початку XX ст. також при промислових об'єктах регіону – Микитівських кам'яновугільних копальнях Бахмутського повіту (засновники – І. Чураков, В. Недзельський, А. Дисман), руднику “Ветка”, Донецькому содовому заводі (засновники – Д. Богданов, Є. Власенко, Р. Вольберг, А. Крамер), заводі та шахтах Новоросійського товариства в Юзівці (засновники П. Гордеев,

К. Дранов, І. Дунаєв, С. Ровенко, П. Чикирисов) [9].

Разом з тим музичне життя Донецького краю межі ХІХ–ХХ ст. певною мірою представлене суто музичними творчими об'єднаннями. Подібні об'єднання відрізнялися за своїм соціальним складом в дожовтневий і пожовтневий часи. Дані про стан освіченості різних соціальних груп населення, матеріали архівів, періодичних видань початку ХХ ст. дають можливість зазначити, що у складі мистецьких об'єднань дожовтневого періоду переважали представники освічених верств

населення, які отримували музичні знання в навчальних закладах та в процесі домашнього виховання. І хоча, наприклад, у Юзівському товаристві аматорів музики (засноване 1884 р.) брали участь залізничні службовці, однак загалом кількість аматорів із робітничого середовища в подібних творчих об'єднаннях не була переважаючою.

Напрямки діяльності дореволюційних музичних і музично-драматичних аматорських товариств були різноманітними, проте головними для них були власне мистецькі завдання. Такі творчі колективи виникали переважно з любові до мистецтва й мали на меті займатися музичними “вправами” [10, с. 61–62]. Наприклад, у Статуті Товариства аматорів музики в Юзово вже у 1880-х рр. зазначалося: “Цель общества – развить и распространить в местном обществе эстетическое образование и ... помочь бедному учащемуся юношеству в достижении этой цели” [6]. Важливість такої мети в тогочасному соціо-культурному середовищі Донбаського краю особливо рельєфно виступала з огляду на те, що академічне музичне мистецтво в провінційних повітах регіону не користувалося великою популярністю. Значно більший успіх у переважної більшості населення Донбасу мали виконавці популярної музики, як-от виконавиця циганських романсів Л. Ф. Травіна, концерти якої проходили з величезним успіхом [11]. Натомість слухацька реакція на виступ оперної трупи за участю артистів петербурзьких театрів Л. Яковлева та Дубровської (яку згадує анонімний очевидець подій у Маріуполі) навіть не зацікавив слухачів: “В кои веки заглянула в наше “болото” театральная знаменитость, заглянула и закачалась. Опыт оказался весьма неудачным (...) Публика отнеслась очень холодно к имени известных артистов и в театр шла очень вяло” [12, с. 94, 321].

Отже, подібні творчі колективи опікувалися влаштуванням публічних драматичних і музичних вистав, музичних вечорів, інших громадських розважальних заходів.

Наприклад, члени Юзівського товариства аматорів музики ставили благодійні драматичні вистави, а зібрані кошти призначалися, зокрема, для школи, де навчалися діти залізничних службовців. При товаристві було організовано оркестр із місцевих аматорів. Після вистав оркестр інколи грав на розважальних вечорах, отже, очевидно, що в репертуарі оркестру переважала музика відповідних жанрів.

Вокально-музичні й драматичні гуртки було організовано при загальноосвітніх навчальних закладах (жіночих гімназіях М. Левицької, С. Ромм, Юзівському міському училищі, школі Новоросійського товариства тощо), більшість таких гуртків також мала детально розроблений статут [2, арк. 36–44]. У святкових концертах, влаштовуваних цими гуртками, реалізовувалися музичні навички й здібності учнів зазначених навчальних закладів. Як правило, програми відповідних концертів включали багато хорових номерів, що свідчило про надзвичайну популярність хорового співу. Іноді виконувалися твори українських авторів. Активність гуртківців була настільки високою, що для здійснення їх творчих планів доводилося орендувати концертний зал Новоросійського товариства (НРТ).

Діяльність НРТ позитивно вплинула на розвиток аматорських форм музичного життя Донбасу в цілому. Достатньо високою була майстерність учасників музичного гуртка школи НРТ. Про це свідчить уже мета, яку ставили 1913 р. учасники цього гуртка:

“...подготовить и организовать оркестр ... для постановки пьес, концертов, вечеров и пр.” [2, арк. 36]. А 27 грудня 1914 р. в концерті відділення школи Новоросійського товариства при Ново-Смолянківському руднику, крім хорового колективу учнів, виступав оркестр балалаєчників і була поставлена дитяча опера “Казка про царя Салтана” (музика О.

Нікольського, диригент П. Тихов) [13, арк. 15]. Дирекція НРТ також підтримувала концертну справу інших навчальних закладів, установ, товариств міста, як-от: міського училища, гімназій, Юзівського благодійного товариства, Юзівського відділу товариства “Русское зерно”. Допомога відбувалася через надання концертного майданчику, коштів для проведення музичних вечорів та інших культурних заходів [2, арк. 11, 19, 24]. Аматорський мистецький рух у регіоні на початку ХХ ст. одержав деяку підтримку з відкриттям музичних шкіл у Луганську та Маріуполі. Місцеві аматори брали участь у концертах разом із музикантами-професіоналами, спілкування з якими сприяло вдосконаленню музичної майстерності аматорів.

Підсумовуючи вищевказане, зазначимо, що аматорський музичний рух у регіоні й ширше – культурна ситуація в Донбасі в останній третині ХІХ – на початку ХХ ст.

характеризується провідною роллю в них освічених прошарків населення, відносно слабкою насиченістю музичного життя, перевагою аматорських форм музикування над професійними, водночас поступовим створенням передумов для розвитку професійної музичної традиції. Роль аматорських мистецьких гуртків у становленні музичної культури Донеччини кінця ХІХ – початку ХХ ст. полягає в таких моментах:

- 1) Творчість самодіяльних музикантів, значною мірою заповнюючи музичний простір регіону, компенсувала відсутність активної концертної та музично-освітньої діяльності професійних музикантів. Хоча музиканти-аматори не могли створити насичене музичне життя, однак важливим було вже те, що самодіяльні музичні об'єднання, висуваючи етично й естетично вагомі цілі своєї праці, доступними їм методами створювали сприятливе культурне середовище для формування професійної музичної традиції на Донеччині.
- 2) Мистецтво аматорських гуртків сприяло збереженню в мешканців краю – представників освічених прошарків населення – музичних навичок, які вони отримували в навчальних закладах.
- 3) Функціонування аматорських колективів запобігало розпорошенню музично-освічених мешканців краю. Зазначені в цьому й попередньому пунктах чинники у свою чергу були сприятливими для становлення музично-освіченого середовища, фахової музичної освіти, загалом музичного професіоналізму в різних його аспектах у вказаному регіоні.
- 4) Діяльність аматорських творчих об'єднань включала колективні види музикування (оркестрові, ансамблеві, хорові), які не могли б існувати в умовах, скажімо, домашнього музикування, однак були важливими для становлення професійного музичного мистецтва. У повоєнний час гурткова справа отримала новий поштовх, у клуби та аматорські об'єднання, що стали історичними наступниками дореволюційних аматорських музичних об'єднань, прийшов новий контингент – робітничий, у зв'язку з чим аматорський рух став масовим, розкрився як основне джерело залучення широких кіл трудящих до музичного мистецтва, притоку нових талантів. Адже “Все эти музыкальные очаги – студии, клубы, музыкальные кружки, хоры, музыкально-театральные коллективы стали первыми музыкальными школами для сотен рабочих” [14, с. 21].

Особливого розмаху клубно-гурткова діяльність набула у 1920-х рр., коли був проголошений курс на оволодіння скарбами світової культури. Так, клубна робота значно активізувалася з 1922 р., у 1920-х рр. клуб став центром культурного життя Донбасу. Тоді вже працювали творчі аматорські гуртки різних напрямів, для їх утримання надходили відрахування із зарплат робітників (водночас на рудниках концерти й вистави відбувалися безкоштовно). “В 1923 году в Донецком регионе в клубную работу было втянуто 87 % промышленных рабочих. Когда вслед за хоровой секцией МУЗО Наркомпроса (организованного в 1918 году) начали организовываться многочисленные рабочие хоры, в Донбассе это явление стало приметой культурной жизни: практически на всех заводах и шахтах организовывались хоровые коллективы” [14, с. 21]. Форми роботи робітничих клубів було затверджено Статутом рудникового клубу гірників (опубл. 1923 р.), коли на Донбасі вже існувало 147 подібних клубів, а головним показником їх роботи

було масове охоплення трудящих.

Аматорський музичний рух підтримувався й органами влади: “Все партийные, профсоюзные, советские органы обязаны оказывать ... в культурной работе и производительной пропаганде исчерпывающее содействие, как работниками, так и всякими материалами” [15, арк. 135]. Питаннями аматорського руху опікувалися навіть ті керівні органи, чия компетенція визначалась зовсім іншими проблемами. Наприклад, Військкревком міста Маріуполя прийняв рішення “ ...подобрать советский хор, давая преимущество выдающимся силам, числом не менее 25-ти человек” [16, арк. 85–86]. В історичних документах [17, арк. 94] вказується на різновиди клубної роботи (драматична студія, музична секція і т. ін.) і форми відповідної діяльності – показові вистави, поїздки аматорів по регіону тощо.

За нестачею музично грамотних оркестрантів в окремих аматорських об’єднаннях здійснювалося їх навчання. Наприклад, існують свідчення про те, що “...при клубе шахты № 13 Боково-Антрацитовского местного отделения ВСГ (февраль 1924 г.) открыта школа духового оркестра – 22 человека” [18, арк. 385]. Іноді наслідком проведення більш ґрунтовної творчої роботи в спеціалізованих гуртках музичного мистецтва ставала їх реорганізація у студії та школи, де вивчали нотну грамоту, певною мірою інші музичні дисципліни. Тим самим аматорське музикування почало виходити на якісно новий рівень, утворювало важливу передумову для виникнення музичних шкіл і музичного училища, професіоналізації музичної освіти й відповідно музичних кадрів на Донеччині.

Тогочасні аматорські музичні колективи на Донеччині здебільшого представлено хорами, що зрозуміло з огляду на важливість хорового мистецтва в Україні, однак організовувалися й самодіяльні оркестри. З-поміж таких колективів можна назвати оркестр при музичному гуртку Брянської шахти, хор Будинку культури Луганського паровозобудівного заводу ім. Жовтневої революції, симфонічний оркестр при Луганському Будинку вчителя.

У пожатневий час змінилися й функції творчих аматорських об’єднань у музичній культурі Донбасу. Це сталося зі зміною соціального складу представників аматорських мистецьких гуртків. Якщо в попередні десятиліття в їх складі переважали представники освічених прошарків населення, а метою їх існування було музикування, музичне спілкування, виконавська діяльність, то з приходом у такі творчі об’єднання робітничого контингенту на перший план висунулася проблема засвоєння елементарних музичних знань. Отже, пріоритети аматорських музичних об’єднань змістилися з художнього спілкування та концертування на музичне просвітництво. Провідна роль цієї функції особливо рельєфно виступила в подальшому – у процесі зростання кількості дитячих аматорських гуртків. Описані зміни функцій аматорських гуртків відіграли непересічну роль у формуванні потреби широких кіл громадськості у фаховій музичній освіті, відтак і професіоналізації музичної культури загалом у Донецькому регіоні.

Своєрідною формою відповіді на зазначені запити культури того часу стало виникнення робітничих факультетів (робітфаків), навчання в яких набувало дедалі більшої професійної спрямованості. Відтак вони впритул підводили до створення системи фахової музичної освіти краю. Не випадково освіта, яку робітники та селяни отримували на робітфаках, дозволяла їм пізніше вступати до консерваторій, хоч, безумовно, у відповідних фактах не останнє значення мали й політичні мотиви.

Узагальнюючи огляд аматорської музичної творчості Донеччини кінця XIX – 20-х рр. XX ст., можна зауважити, що культурна ситуація на Донбасі характеризувалася відносною недостатністю насиченості музичного життя. Унаслідок цього саме аматорським творчим об’єднанням (різноманітні гуртки, народні хори, клуби, робітничі товариства), які поступово набували масового характеру, належав пріоритет у тогочасному музично-культурному процесі.

Література:

1. Екатеринославская земская газета. – 1916. – 26 августа.
2. ДОО (Донецкий обласний архів). – Ф. 33, оп. 1, д. 12, лл. 11–44.
3. Екатеринославская земская газета. – 1916. – 19 августа.
4. Луганский листок. – 1916. – 2 декабря.
5. Екатеринославская земская газета. – 1916. – 10 сентября.
6. Южный край. – 1884. – № 1366.
7. Артемовский Государственный музей. – НВФ 2117, Ф. 10, оп. 1, д. 9, л. 1.
8. Артемовский Государственный музей. – НВФ 2133, Ф. 10, оп. 2, д. 5, лл. 1–10.
9. ЦДАУ. – Ф 313, оп. 2, № 2658.
10. Штелин Я. фон. Известия о музыке в России // Музыка и балет в России XVIII века / Пер. и вступ. ст. Б. Загурского, ред. Б. Асафьева. – Ленинград : Муз. изд-во., 1935. – С. 49–143.
11. Приднепровский край. – 1915. – № 5623.
12. РМГ. – 1903. – №№ 21–22.
13. ДОО. – Ф. 33, оп. 1, д. 29, л. 15.
14. Журавлёва О. Музыкальное образование Донбасса : депонир. рукопись. – М. : Информкультура СССР, 1987. – 35 с.
15. ДОО. – Ф. № Р–2607, оп. 1, ед. хр. № 250, л. 135.
16. ДОО. – Ф. № Р–1156, оп. 1, ед. хр. № 34, л. 85–86.
17. ДОО. – Ф. № Р–2607, оп. 1, ед. хр. № 1310, л. 94.
18. ДОО. – Ф. № Р–2607, оп. 1, ед. хр. № 691, л. 385, 413.